

LA REVOLUCIÓ ÉS EL FRE D'EMERGÈNCIA

Actualitat político-ecològica de Walter Benjamin

Michael Löwy

Walter Benjamin va ser un dels pocs marxistes dels anys anteriors al 1945 en proposar una crítica radical del concepte d'“explotació de la natura”, i de la relació “assassina” de la civilització amb la natura.

Des del 1928, en el seu llibre *Dirección Única*, Benjamin denuncià la idea de la dominació de la natura com “una bandera imperialista” i va proposar una nova concepció de la tècnica com “el domini de les relacions entre la natura i la humanitat”. En aquest text hi apareix també, per primera vegada, la concepció de la revolució com *interrupció* d'un procés catastròfic, íntimament associat al progrés tecnològic impulsat pel capital: si l'enderrocament de la burgesia pel proletariat “no s'acompleix abans d'un moment quasi calculable de l'evolució tècnica i científica (indicat per la inflació i la guerra química), tot s'haurà perdut. És necessari tallar la metxa abans que l'espurna arribi a la dinamita”.¹ Benjamin s'equivocà en el que fa referència a la inflació, però no en el que es refereix a la guerra; encara que no podia preveure que l'arma “química” —és a dir, els gasos letals— no seria utilitzada en els camps de batalla, com en la Primera Guerra Mundial, sinó en l'exterminació industrial dels jueus i dels gitanos.

Crític de la ideologia del progrés inevitable, Benjamin defèn, en el seu assaig sobre el surrealisme (1929) la necessitat, per als revolucionaris, *d'organitzar el pessimisme*. Només podem tenir confiança, escriu irònicament, en la IG Farben —el gran consorci químic capitalista alemany— i en el perfeccionament pacífic de la *Luftwaffe*, la força aèria del Reich. Aquesta visió crítica li permetrà a Benjamin percebre —intuïtivament però amb una sorprenent agudeses— les catàstrofes que esperaven a Europa, com a resultat de la civilització industrial-capitalista en crisi. Però el mateix Benjamin, el més pessimista de la seva època, no podia preveure les destruccions que la *Luftwaffe* imposaria a les ciutats i poblacions civils europees; i encara menys, es podia imaginar que IG Farben, tan sols dotze anys més tard, establiria les seves fàbriques en els camps de concentració, per tal d'explotar la mà d'obra dels presoners.

Si Benjamin rebutja les doctrines del progrés, no per això deixa de plantejar una alternativa radical al desastre imminent: la utopia revolucionària. Les utopies, els somnis d'un futur diferent, neixen —escriu a *París capital del siglo XIX* (1935)— íntimament associats amb elements que provenen de la història arcaica (*Urgeschichte*), és a dir, d'una societat primitiva i sense classes. Dipositades en l'inconscient col·lectiu, aquestes experiències del passat “en relació recíproca amb l'actualitat, fan néixer la utopia”².

En l'assaig del 1935 sobre Bachofen, Benjamin desenvolupa de manera més concreta aquesta referència a la prehistòria. Si l'obra de Bachofen sobre el matriarcat va interessar tant a Friedrich Engels com al pensador anarquista Elisée Reclus, és per la

¹ W. Benjamin, *Dirección Única*, Madrid, Alfaguara, 1988

² W. Benjamin, *Paris, die Hauptstadt des XIX Jahrhunderts*, 1935, *Gesammelte Schriften* (GS), Frankfurt/Main, Suhrkamp Verlag, 1977, V. 1, p. 47

seva “evocació d’una societat comunista en l’aurora de la història”, una societat sense classes, democràtica i igualitària, implicant una veritable “subversió del principi d’autoritat”.³

Les societats arcaiques són també aquelles que tenen una major harmonia entre els homes i la natura. En el llibre sobre *Los pasajes Parisienses* (1938) Benjamin torna a qüestionar el “domini” (*Beherrschung*) de la natura i la seva “explotació” (*Ausbeutung*) pels éssers humans. Talment Bachofen ja havia demostrat, insisteix Benjamin, “la concepció assassina (*mörderisch*) de l’explotació de la natura”, concepció capitalista moderna dominant a partir del segle XIX, no havia existit en les societats matriarcal, ja que la natura era copsada com una mare generosa (*schenkenden Mutter*).⁴

Per a Benjamin no es tracta –com tampoc per a Engels, o el socialista llibertari Elisée Réclus– de tornar al passat prehistòric, sinó de plantejar la perspectiva d’una *nova harmonia* entre la societat i el medi ambient natural. El nom que per a Benjamin representa la promesa d’aquesta reconciliació futura amb la natura, és *Fourier*. Només en una societat socialista, en la qual la producció deixés de fonamentar-se en l’explotació del treball humà, “el treball perdrà també el seu caràcter explotador de la naturalesa per part de la humanitat. S’aconseguirà segons el model del joc infantil, que trobem en Fourier, el paradigma del treball apassionat de les harmonies... Un treball com aquest, revestit de l’esperit del joc, no s’orienta vers la producció de valors sinó vers la millora de la natura”.⁵

En les Tesis *Sobre el concepto de historia* (1940), el seu testament filosòfic, Benjamin torna a celebrar Fourier com el visionari utòpic d’ “un treball que, lluny d’explotar la natura, està en condicions d’extreure’n les creacions virtuals que dormiten en el seu si” (Tesis XI). Això no vol dir que Benjamin vulgui reemplaçar el marxisme pel socialisme utòpic: considera Fourier com un complement de Marx, i en el mateix passatge on parla tan favorablement del socialista francès, hi oposa les observacions de Marx al conformisme del Programa del Gotha sobre la natura de la feina. Per al positivisme socialdemòcrata –ben representat per Joseph Dietzgen– “el treball apunta a l’explotació de la natura, explotació que amb ingènua suficiència s’oposa a la del proletariat”; es tracta aquí d’ “una noció de la natura que trenca de manera sinistra amb la de les utopies socialistes anteriors al 1848” i que “prefigura ja els trets de la tecnocràcia que més endavant trobarem en el feixisme”.⁶

Troblem en les Tesis del 1940 una correspondència –en el sentit que dona Baudelaire a aquest terme en el seu poema *Les correspondences*– entre teologia i política: entre el paradís perdut del qual la tempesta anomenada “progrés” ens allunya i la societat sense classes en l’aurora de la història; així com entre l’era messiànica del futur i la nova societat sense classes del socialisme. Però, com interrompre la catàstrofe permanent, l’acumulació de ruïnes “fins el cel” resultant de l’anomenat “progrés”? (Tesis IX) Com sempre en les Tesis del 1940, la resposta de Benjamin és a la vegada religiosa i profana. En l’esfera teològica, és tasca del Messies; l’equivalent o “corresponent” profà de la intervenció messiànica no és altra que la Revolució. La interrupció messiànica revolucionària del progrés és, per tant, la resposta de Benjamin a les amenaces

³ W. Benjamin, “Johann Jakob Bachofen”, 1935, GS, II, 1, p. 220-230

⁴ W. Benjamin, “Das Passagen-Werk”, GS VI, 1, p. 456

⁵ “Das Passagen-Werk”, I, p.47

⁶ Cito les Tesis a partir del meu llibre *Aviso de Incendio*, Buenos Aires, FCE, 2002.

plantejades a l'espècie humana per la continuació de la tempesta malèfica i la imminència de noves catàstrofes. Som al 1940, a pocs mesos del començament de la Solució Final.

En les Tesis *Sobre el concepte de història*, Benjamin es refereix amb freqüència a Marx, però en un punt important pren una distància crítica en relació a l'autor de *El Capital*: “Marx va dir que les revolucions són el motor de la història mundial. Però potser les coses es presenten d'una manera molt diferent. Pot ser que les revolucions siguin l'acte pel qual la humanitat que viatja en tren aplica els frens d'emergència”.⁷ De manera implícita, la imatge suggereix que si la humanitat permet al tren seguir el seu camí –ja traçat per l'estructura d'acer del rails- i res no deté la seva carrera vertiginosa, ens precipitem directament al desastre, el xoc o l'abisme.

Però fins i tot així, Benjamin, el més pessimista dels marxistes, no podia preveure fins a quin punt el procés d'explotació i dominació capitalista de la natura –i de la seva còpia burocràtica en els països de l'Est fins la caiguda del mur– portaria conseqüències catastròfiques al conjunt de la humanitat.

* * *

Alguns comentaris sobre l'actualitat político-ecològica dels plantejaments de Benjamin

Assistim, a principis del segle XXI, a un “progrés” cada vegada més ràpid del tren de la civilització industrial-capitalista vers l'abisme, un abisme que s'anomena catàstrofe ecològica, i que té en l'escalfament global la seva expressió més dramàtica. És important de tenir en compte l'acceleració creixent d'aquest tren, la vertiginosa velocitat amb la qual s'apropa el desastre.

Fa uns quants anys, quan hom es referia als perills de la catàstrofe ecològica, es tractava d'un futur llunyà, potser per a finals del segle XXI. Hans Jonas, en el seu *Principio Responsabilidad*, feia una crida a protegir la vida de les generacions que encara no havien nascut. Ara, mentrestant, el procés de canvi climàtic s'ha accelerat fins a tal punt que estem discutint sobre què passarà en les properes dècades; de fet, la catàstrofe ja ha començat i ens trobem en una carrera contra el temps per tractar d'impedir, frenar i contenir aquest procés desastrós, que tindrà com a resultat no només l'augment de la temperatura del planeta, sinó la desertificació de territoris immensos, l'elevació del nivell del mar i la desaparició sota l'oceà de ciutats marítimes com Venècia, Amsterdam, Hong-Kong i Rio de Janeiro.

No es tracta de “mala voluntat” d'un o altre govern o multinacional, sinó de la lògica *intrínsecament perversa* del sistema capitalista, basat en la necessitat d'expansió il·limitada –allò que Hegel anomena “mala infinitud”– d'acumulació il·limitada de

⁷ W. Benjamin, GS, I, 3, p. 1232. Es tracta d'una de les notes preparatòries de les Tesis, que no apareix en les versions finals del document. El passatge de Marx al qual es refereix Benjamin figura en *La lucha de clases en Francia: Die Revolutionen sind die Lokomotiven der Geschichte* (la paraula “mundial” no figura en el text de Marx).

mercaderies, de capital, de beneficis. Una lògica que és inevitablement destructora del medi ambient i responsable del canvi climàtic.

La Conferència de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic a Copenhaguen (desembre del 2009) il·lustra la incapacitat o la manca d'interès de les potències capitalistes per a enfrontar-se al dramàtic desafiament de l'escalfament global.

Les reformes parcials són completament insuficients. El que es planteja és la necessitat d'una interrupció revolucionària: aturar el tren de la civilització industrial-capitalista moderna abans d'arribar a l'abisme. Dit d'una altra manera, és necessari substituir la microracionalitat del guany per una macroracionalitat social i ecològica, cosa que requereix un canvi en el paradigma de civilització.

Necessitem una visió molt més radical i profunda del què pugui ser-ho una revolució. Es tracta de transformar, no tan sols les relacions de producció, les relacions de propietat, sinó la mateixa estructura de les forces productives, l'estructura de l'aparell productiu. Caldria aplicar a aquest aparell la mateixa lògica que Marx utilitzava en relació a l'aparell de l'Estat, a partir de l'experiència de la Comuna de París. Segons Marx, els treballadors no poden apropiarse de l'aparell de l'Estat burgès i posar-lo al servei del proletariat; necessiten destruir-lo i crear un altre tipus de poder. La mateixa lògica pot ser aplicada a l'aparell productiu existent, és a dir, capitalista: ha de ser si no destruït, al menys radicalment transformat. En la seva estructura i funcionament actuals –basat en els combustibles fòssils– és ecològicament insostenible. La revolució socio-ecològica implica una reorientació tecnològica profunda que apunti a la substitució de les fonts actuals d'energia eòlica o solar –alguns ecosocialistes parlen de “comunisme solar”–, considerant que entre l'energia del sol –gratuïta– i el socialisme hi ha una afinitat electiva.

D'aquesta manera, la primera qüestió plantejada és el control dels mitjans de producció, i sobretot, de les decisions d'inversió i mutació tecnològica; han de prendre's als bancs i les empreses capitalistes aquests mitjans i aquestes decisions per tal de convertir-se en béns comuns de la societat. Certament, el canvi radical no només involucra la producció, sinó també el consum. Això no obstant, el problema de la civilització burgesa/industrial no és –com pretenen sovint els activistes ecologistes– “el consum excessiu” de la població, i la solució no consisteix en una “limitació” general del consum fonamentalment en els països capitalistes avançats. És el tipus de consum actual, fundat en el malbaratament i l'ostentació, l'alienació mercantil i l'obsessió per acumular, el que ha de qüestionar-se.

És necessària una reorganització total del mode de producció i consum fonamentada en criteris exteriors als del mercat capitalista: en les necessitats reals de la població (no necessàriament en les solvents) i en la salvaguarda del medi ambient. En altres paraules, una economia de transició al socialisme, “re-ajustada” (com diria Karl Polanyi) al medi ambient social i natural per què està fonamentada en l'opció democràtica de prioritats i inversions decidides per la població, i no en les lleis del mercat o en un politburó omniscient. En altres paraules, es tracta d'una planificació democràtica local, nacional i, tard o d'hora, internacional, que ha de definir: 1) quins productes han de subvencionar-se o han de tenir una distribució gratuïta; 2) quines opcions energètiques han de ser permeses, encara que d'entrada no siguin les “rendibles”; 3) com reorganitzar el sistema de transports atenent criteris socials i ecològics; i 4) quines mesures es prenen per tal de

reparar, tant ràpidament com sigui possible, els gegantins danys al medi ambient que el capitalisme ens ha deixat “en herència”.

Aquesta transició no només conduiria a un nou mode de producció i a una societat igualitària i democràtica, sinó també a un mode de vida alternatiu, una nova civilització, ecosocialista, més enllà del regne dels diners, dels hàbits de consum artificialment induïts per la publicitat i de la producció a l'infinit de mercaderies que danyen el medi ambient.

Utopia? En el sentit etimològic (“cap lloc”), sens dubte. Però si no creiem més, com Hegel, que “tot allò que és real és racional, i tot allò que és racional, és real”, com pensar una racionalitat substancial sense referir-se a les utopies? La utopia és indispensable en el canvi social a condició de que es basi en les contradiccions de la realitat i en els moviments socials reals.

Entre aquests moviments, un dels més importants avui dia és el de les comunitats indígenes, en particular a l'Amèrica Llatina. No és per casualitat que es va reunir aquest any a Cochabamba, Bolívia, convocada pel president Evo Morales, la Conferència Internacional dels Pobles en contra del Canvi Climàtic i per a la defensa de la Pachamama, la Mare Terra. Les resolucions adoptades a Cochabamba reprenen, quasi literalment, l'argument de Walter Benjamin quant a la “relació assassina” de la civilització industrial-capitalista vers la natura, en tant que les comunitats prehistòriques la consideraven una “Mare generosa”.

* * *

Una revolució és necessària, escrivia Benjamin, per a frenar la carrera vers el desastre. Ban-Ki-Moon, Secretari General de les Nacions Unides, que no té res de revolucionari, feia fa poc (*Le Monde* 5-09-2009) el diagnòstic següent: “Nosaltres” deia –tot referint-se sens dubte amb aquest “nosaltres” als governs del planeta– “tenim un peu enganxat a l'accelerador i ens precipitem a l'abisme”.

Walter Benjamin definia com una “tempesta” el progrés destructiu que acumula les catàstrofes. La mateixa paraula, “tempesta”, apareix en el títol -que sembla inspirat per Benjamin- de l'últim llibre de James Hansen, el climatòleg de la NASA dels Estats Units i un dels grans especialistes del canvi climàtic del món. El llibre, publicat el 2009, es titula *Storms of my Grandchildren. The truth about coming climate catastrophe and our last chance to save humanity*. (New York, Bloomsbury): *Las tempestes dels meus néts.. La veritat sobre la catàstrofe climàtica que s'apropa i la nostra darrera oportunitat per a salvar la humanitat*. Tampoc Hansen és un revolucionari, però la seva anàlisi de la “tempesta” –que és per a ell, com per a Benjamin, una al·legoria de quelcom molt més amenaçador– que se'ns acosta és d'una impressionant lucidesa.

Aconseguirà encara la humanitat accionar els frens revolucionaris? Cada generació, escriu Benjamin en les Tesis *Sobre el concepte d' història*, ha rebut una “dèbil força messiànica”: talment la nostra. Si no l'exercim “abans d'un moment quasi calculable de l'evolució econòmica i social, tot s'haurà perdut”, segons frase de Benjamin del 1982.

Walter Benjamin va ser un profeta, però no com algú que intenta de preveure el futur –com en l’oracle grec– sinó en el sentit de l’Antic Testament, és a dir, aquell que crida l’atenció del poble sobre les amenaces futures. Les seves previsions foren condicionals: vegin què succeirà, llevat que..., passat que... El futur segueix obert. Cada segon és la porta estreta per la qual pot arribar la salvació.